

NÂSİRÜDDİN ŞAH'IN İNGİLİZLERE TANIDIĞI TÜTÜN İMTİYAZINA GÖSTERİLEN TEPKİNİN TOPLUMSAL HAYATA YANSIMALARI

Celal ASLAN*

Öz

Kaçarlar 1795-1925 tarihleri arasında İran coğrafyasında hüküm sürmüş Türk asıllı hanedanlıktır. Kaçar Hanedanlığı'nın dördüncü hükümdarı olan Nâsırüddin Şah, hanedan mensupları içerisinde Avrupa'ya seyahatler düzenleyen ilk hükümdardır. Şah, İngiltere seyahati sırasında İngilizlere 50 yıllığına İran'da üretilen tüm tütünlerin üretim ve işletme hakkını vermiştir. Tütün imtiyazı sonucunda halkın geçim kaynağı olan tütünün ellerinden alınması ve İngiliz şirketin halka zulmedici davranması gibi nedenler isyan hareketine dönüşmüştür. Yapılan çalışmada tütün imtiyazı ve ona karşı gösterilen kitlesel tepkiler sonucu meydana gelen sosyal hayattaki değişimler ele alınmıştır. Makalede çalışmanın asıl konusunu oluşturan tütün imtiyazının sosyal hayatta meydana getirdiği değişimlere yer verilmiştir. Ayrıca Kaçar Hanedanlığı'nın kısa tarihçesine ve tütün imtiyazına da değinilmiştir. Çalışma için öncelikle literatür taraması yapılmış ve Farsça kaynaklardan istifade edilmiştir. Ülkemizde, bahsedilen konu hakkında yeterli çalışmanın bulunmaması bu makaleyi hazırlamamın temel amacı olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kaçar Hanedanlığı, Nâsırüddin Şah, Tütün İmtiyazı, Sosyal Hayat.

REFLECTIONS OF THE REACTION TO THE TOBACCO CONCESSION GRANTED TO THE BRITISH BY NÂSİRÜDDİN SHAH ON SOCIAL LIFE

Abstract

Qajars were a dynasty of Turkish origin that ruled in İran between 1795-1925. Nâsîrüddin Shah, the fourth ruler of the Qajar dynasty, was the first ruler among the members of the dynasty to organize trips to Europe. During his trip to England, he granted the British the right to produce and operate all tobacco produced in İran for 50 years. As a result of the tobacco concession, the tobacco, which was the source of livelihood of the people, was taken away from them and the British company's oppressive behavior turned into a rebellion movement. This study focuses on the changes in social life that occurred as a result of the tobacco concession and the mass reactions against it. In the article, the changes in social life brought about by the tobacco concession, which constitutes the main subject of the study, are included. In addition, the brief history of the Qajar dynasty and the tobacco concession are also mentioned. For the study, a literature review was conducted and Persian sources were utilized. The lack of sufficient studies on the subject in our country has been the main purpose of preparing this article.

Keywords: *Qajar Dynasty, Nâsîrüddin Shah, Tobacco Concession, Social Life.*

1. GİRİŞ

İran coğrafyası tarihi süreçlerde önemli politik çalkantıların merkezinde yer almıştır. İran'ın bu çalkantıların merkezinde bulunmasının nedeni özel konumundan kaynaklanmaktadır. Çünkü İran, Asya ile Ortadoğu arasında ticaret ve göç güzergâhının kavşak noktasında bulunmaktadır. Bu yol güzergâhında yer alması İran'da çeşitli devletlerin ya da hanedanlıkların kurulmasına da yol açmıştır. Türkler; İran coğrafyasında Selçuklular, Safeviler, Afşarlar, Kaçarlar gibi devletler ve hanedanlıklar meydana getirmişler ve bu sayede yaklaşık dokuz asır İran'ın yönetiminde söz sahibi olmuşlardır. İktidar kavgası devletlerin ve

hanedanlıkların tarihinde önemli dönüm noktalarını oluşturur. Safevi Hanedanlığı'nın zayıflaması ile kendisini ispatlayan Afşar boyuna mensup Nâdir Kuli Mirza da benzer bir iktidar kavgasından yararlanmış ve Afşar Hanedanlığının yönetimini devralarak İran coğrafyasında siyasi egemen güç hâline getirmiştir.

Afşar Hanedanı'nın ilk hükümdarı olan Nâdir Şah, Oğuzların Afşar boyundan olduğu için hanedanlığa İran kaynaklarında Afşarlılar denilmiştir (Sümer, 1991: 164). 1736 yılında hanedanlığı kuran Afşarlar, İran'da Oğuz boyları içerisinde öz benliklerini korumuşlardır. Bu boyun mensupları genellikle Şii mezhebini benimsemişlerdir (Tekcan, 2015: 48). Nâdir Şah Dönemi'nde sınırlarını genişleten Afşarlar, başkenti İsfahan'dan Meşhed'e taşımışlardır. Nâdir Şahın ölümü ile genel bir karışıklığa sürüklenen Afşarlar, İranî kavim olan Lur* soyundan gelen Kerim Han tarafından yıkılmış ve Zend Hanedanlığı dönemi başlamıştır (Karacan, 2013: 14).

Afşar Hanedanlığı'nın son bulması ile çağdaşı Zendler, İran siyasetinde yer almıştır. Türk asıllı devletlerden ve hanedanlıklardan sonra İran siyasetinde yer alan Zendler, Fars kökenli ilk hanedandır. (Kurtuluş, 2013: 256) Zend hükümdarı Kerim Han'ın tahta oturduğu tarih net olmamakla birlikte 1750 veya 1751'de olduğuna dair bilgiler mevcuttur. Kerim Han ortalama yirmi dokuz yıl tahtta kalmıştır. Şah ünvanını kullanmayan Kerim Zend Han, "vekil" ya da "naibüs saltana" ünvanlarını kullanmıştır (Karadeniz, 2012: 195). Bu yönetim 1794 yılında Kaçar Hanedanlığı'nın kurucusu olan Ağa Muhammed Han tarafından ortadan kaldırılmıştır (Kurtuluş, 2013: 258). Zend Hanedanlığı'nın ortadan

* Lur: İranî kavimlerin gelişinden önce bölgede yaşayan mahallî toplulukların Persler devrinden itibaren yavaş yavaş İranileşmesi ve zamanla bölgeye göç eden Kürt, Türk, Arap asıllı topluluklarla karışması neticesinde ortaya çıkmıştır. (Detaylı bilgi için bakınız: Osman Gazi Özgüdenli, "Lurlar", TDV İslam Ansiklopedisi, 2019 Ankara, 3. Bsm. Ek-2 cildi, s.161-162).

kaldırılması ile İran'da Türk kökenli Kaçar Hanedanlığı yönetimde söz sahibi olmuştur.

2. KAÇAR HANEDANLIĞININ KISA TARİHÇESİ

Moğolların VIII. asırda Rusya'yı terk etmesi ile Slavların bu toprakların kuzey bölgesinden güney bölgesine inerek Kaçarların bağlı olduğu Batı Hanlığı'nın üst kısımlarını daraltması üzerine Kaçar hanedanları topraklarını bırakmışlar ve Kafkasya, Azerbaycan, Kırım ve Türkiye'ye irtica etmişlerdir (Nefisi, 1335: 16-17). Kaçar soyu aslen Anadolu'da Yozgat-Bozok yöresine bağlı bir aşirete mensup olup bu boyun 1492'de Gilan'a geldiği bilinmektedir (Sümer, 2001: 51). Kaçarlar, İran'da Safevi sonrası oluşan siyasi boşluklardan faydalanmış ve 1795 yılında Kaçar Hanedanlığı'nı kurmuşlardır (Nasır ve Deniz, 2010: 4).

Muhammed Han'ın 1797 yılında suikaste uğramasından sonra tahta Feth Ali Şah geçmiştir (Sümer, 2001: 52). 1834 yılına kadar tahtta kalan Feth Ali Şah Dönemi'nde, Asya'yı sömürgeleştirme politikası izleyen Fransa, İngiltere ve Rusya arasındaki çekişmede Rusya karşıtı tutum sergilenmiştir (Ghanbarlou, 2023: 74). Daha sonra Kaçarlar, izledikleri yanlış politikalar sonucunda Ruslarla mücadeleye girişmişler ve Gürcistan başta olmak üzere Azerbaycan'ın bir kısmını 1828 yılında imzalanan Türkmençay Antlaşması ile Ruslara bırakmak zorunda kalmışlardır (Sümer, 2001: 52). Feth Ali Şah Dönemi, İran'ın iç siyasetinin büyük ölçüde dış güçlerin etkisi altında şekillendiği bir dönem olmuştur. Kardeşler arasında yaşanan taht mücadeleleri, ülkenin zayıflamasına neden olarak İngiltere, Rusya ve Fransa gibi büyük devletlerin bölgedeki çıkarlarını koruma ve genişletme çabalarının odağı haline gelmiştir Özellikle Feth Ali Şah'ın sağlam bir merkezi otorite kuramaması, belirtilen Avrupalı devletlerin İran'ın iç ve dış politikasına müdahale etmelerini kolaylaştırmıştır (Aydoğmuşoğlu, 2011: 128).

Feth Ali Şah Dönemi, Kaçar Hanedanlığı'nın 19. yüzyılda iç ve dış politikada yaşadığı gerilemenin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Bu dönemde yaşanan olumsuz gelişmeler, hanedanlığın bağımsızlığını tehlikeye atan süreçlerin ilk sinyalleri olmuştur. Batılı devletler, Endüstri Devrimi için gerekli olan hammaddeyi İran'dan karşılamak üzere mücadeleye girişmişlerdir. Bu dönem İran'da ekonomik krizlerin yaşandığı, ordunun yetersiz ve başarısız olduğu, diplomaside kolonileştiği ve yönetimin keyfi hareketlerde bulunduğu, yolsuzluk ve adaletsizliğin yaşandığı yıllardır. Yönetim mevcut sorunları çözmek adına siyasi, askerî, ekonomik, sağlık ve eğitim gibi alanlarda reformlar düzenlemek zorunda kalmış ve bu reformlar sayesinde olumsuz havayı dağıtmak istemiştir. İran uyguladığı reformlarda Hindistan'dan, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ve Batılı devletlerden faydalanmıştır. Bu reform hareketlerine 8 Mart 1890 tarihinde İngilizlere tanınan Tütün İmtiyazının neticesinde halkın tepkisini azaltmak adına da devam edilmiştir (Karacan, 2013: 16-18).

3. NÂSİRÜDDİN ŞAH VE TÜTÜN İMTİYAZI

Nâsîrüddin Şah, Kuhnemir'de 1831 tarihinde doğmuştur. Babası Muhammed Şah, annesi Kaçar Hanedanından Mehd-i Ulya hatundur (Çolakoğlu, 2019: 8). 1847 yılında Nâsîrüddin Şah henüz beş yaşında iken, vali olan amcasının ölümü üzerine onun yerine Azerbaycan valisi olarak atanmıştır (Pira ve Özgüdenli, 2006: 405). Nâsîrüddin Şah'ın Azerbaycan'da vali olarak bulunduğu esnada ve daha 16 yaşında iken 1848 yılında babası Muhammed Şah vefat etmiştir. Muhammed Şah'ın vefat haberinin ardından Tahran'da karışıklık meydana gelmiştir (Pira ve Özgüdenli, 2006: 405). Bu karışıklık ortamına rağmen Nâsîrüddin Şah yönetimi ele geçirmeyi başarmıştır. Ancak babasından devraldığı Kaçar Hanlığında karışıklık yaşanmaktaydı. Horasan dâhil olmak üzere İran'ın Güney ve Batı kesimlerinde ayaklanmalar meydana gelmişti (İşimtekin, 2010: 174). Nâsîrüddin Şah tahta çıktığında Kaçar Hanedanlığını etkileyen iki önemli

sorunla yüz yüze kaldı. Bunlardan ilki Rusya'nın Orta Asya içlerine doğru yayılmacı politika izlemesi iken, ikincisi Ahbariler* ile Usuliler* arasında mezhepsel tartışmalar yaşanmasıydı. Bu iki olay da iç karışıklığa sebebiyet vermiştir. İç karışıklıktan korkan Hâcî Mirza Akâsî sadrazamlığı bırakıp kaçmış ve Nâsirüddin Şâh sadrazamlığa, güvendiği bir kişi olan Mirza Taki Han'ı* getirmiştir. Nâsirüddin Şah yeni sadrazamı Mirza Taki Han'a büyük komutan anlamına gelen "Emir-i Kebir" ünvanını vermiştir (İşimtekin, 2010: 174).

Mirza Taki Han yetenekli bir devlet adamıydı. 1843-1847 yıllarında Kaçar Hanedanlığı namına "Kavamüddele" ünvanıyla Osmanlı-İran Sınır Tespit Komisyonu'nda görev alarak ortalama 4 yıl kadar bu görevi Erzurum eyaletinde yerine getirmiş, Rusya ve İngiltere'nin İran'a yönelik politikalarını çözümlemişti (Bolat, 2013: 155). 19. asrın yarısında gelindiğinde ise Batılı devletler Kaçar Hanedanlığı üzerinde siyasi emellerini yoğunlaştırmıştı. Kaçar Hanedanlığı'nın Batılı devletler ile mücadele edebilmesi için modernleşmeye ihtiyacı vardı.

** Ahbariler: İmâmiyye Şîası içinde, dinî hükümlerin tek kaynağı olarak sadece kendi imamlarının rivayetlerini esas kabul edenlere verilen ad. İmamların otoritesine mutlak bağlılık esasından hareket ederek onlardan nakledilen sözlü ve yazılı rivayetlerin akaid ve fıkıh alanlarında tek kaynak olduğunu savunmaktadır. (detaylı bilgi için bakınız: Metin Yurdagül, "Ahbariyye", TDV, cilt 1, s.490-491, İstanbul 1998.).

*** Usuliler: İmâmiyye Şîası geleneğinde dinî hükümlerin akli istidlâl yoluyla elde edilebileceğini savunan ekol. İmâmiyye Şîası geleneği içinde, on ikinci imamın gaybetinden (260/874) sonra nazariyeyi ve tatbikatı yorumlamada daha çok fıkıhın akli prensiplerini ve özellikle içtihadı, mezhep mensuplarınca makbul sayılan nakillere uygulama taraftarı olanları ifade eder.(Detaylı bilgi için bakınız: Mustafa Öz, "Usuliyye", TDV, cilt 42, s. 214-215, İstanbul 2012).

**** Mirza Taki Han: 1806 yılında Hezave2de dünyaya gelmiştir. 1837 yılında da Nâsirüddin Şah henüz 8 yaşında veliaht şehzade iken Vezir-i Nizam unvanına yükselmiştir. "Kavamüddele" sıfatıyla Osmanlı-İran Sınır Tespit Komisyonunda Erzurum'da kalmıştır. Bu dönemde Osmanlı Devletinde şahit olduğu olayları Kaçar Hanedanlığı'nda uygulamaya koymuştur. 1852 yılında vefat etmiştir. (Detaylı bilgi için bakınız: Bolat, Gökhan, "Mirza Taki Han (Emir Kebir) Ve Reformları (1848-1851)", Belleten Dergisi, Cilt 77, Sayı 278, Nisan 2013, ss. 151-182).

Modernleşme çalışmalarının temelinde de Nâsırüddin Şah'ın güvendiği sadrazımı Mirza Taki Han yer almaktaydı. Mirza Taki Han, Kaçar Hanlığının diplomasi hayatından sağlık alanına kadar tüm alanlarda önemli işlere imza atmıştır. Dış ticareti teşvik ederken batılı devletlerin himayesine ve mandater yönetimine karşı çıkmıştır. Rusya ve bilhassa Osmanlı Devleti'ni ziyaretlerinde gördüklerinden etkilenip yurt içinde bir takım reformlara ve ıslahat hareketlerine yer vermiştir. Nâsırüddin Şah'ın tahta çıktığı ilk günlerde meydana gelen dinî nitelikli isyan olan Babiler isyanını zorlukla bastırmış ve böylelikle iktidar üzerinde dinî otoritenin etkisini yıkmaya çalışmıştır. Bu isyan hareketinde ordunun yetersiz kalışını gözetleyen Mirza Taki Han, orduyu Avrupalı eğitim ve öğretim sistemine dayalı olarak eğitmeye çalışmış ve ordunun masraflarını finanse etmek için en başta sarayın masraflarını kısmaya ve ekonomik reformlar düzenlemeye başlamıştır. Böylelikle Kaçar tarihi içerisinde İran'ın ilk askeri okulu olan Darülfünun'u kurmuştur. Okulun ders kitapları ve öğretmenleri için Avrupa'dan tercüman getirilmesi ihtiyacı doğmuştur (Garthwaite, 2023: 182-183). Bu ihtiyaçları gidermek için Kaçarlar yavaş yavaş Batı medeniyetine açılmaya başlamıştır. Yine Mirza Taki Han yönetiminde İstanbul, Petersburg ve Londra'da ilk daimi elçilikler açılmıştır. Bu durum İran'ın, diplomatik ilişkiler çerçevesinde, kültürel etkileşimin artmasına ve yenileşme hareketlerinin şekillenmesine de katkı sağlamıştır (Kılıç, 2006: 30).

Mirza Taki Han yönetiminde yenileşme hareketlerinin halk arasında yayılabilmesi için Ruzname-i Vekayi-i İttifakiye isimli haftalık bir gazete de yayımlanmaya başlanmıştır. Gazetenin ilk sayısında halkın, ülkenin iç ve dış meseleleri hakkında bilgilendirilmesi gerektiği üzerine durulmuştur. Gazetede yabancı devletlerin gelişim süreçleri ile İran'ın mevcut durumunun kıyaslaması yapılmıştır (İme, 2021: 58-59). Nitekim bu dönemde yaşanan olumlu gelişmeler İngiltere ve Rusya'yı huzursuz etmeye başlamıştır. Dolayısıyla Mirza Taki Han'ın yenilikçi tutumu ile Rusya ve İngiltere'ye karşı almış olduğu diplomatik tavırları

neticesinde İngiltere ve Rusya Mirza Taki Han'a karşı komplo kurmuş ve onu tahtı isteyen vatan haini olarak hanedan mensuplarına sunmuşlardır (Çolakoğlu, 2019: 19-20). Bu komployu kuran İngiltere ve Rusya ne yazık ki emellerine ulaşmış ve Mirza Taki Han'ı görevden azlettirmişlerdir (Bolat, 2013: 155). Avrupa gezisine çıkan Şah, sadrazamlık makamını Hacı Mirza Akasi'ye devretmiştir (Niya, 1377: 108). Genç yaşta tahta çıkan Şah, vezirlik makamına yeni atamayı yaptıktan sonra ihtiyatsızca davranmış ve Avrupa'ya seyahatler düzenlemiştir. Bu seyahatleri Mark Twain, New York Herald'de kaleme aldığı yazı dizisinde şu ifadeler ile değerlendirmiştir: *"Çöllerin efendisi, on milyon İran kedisi olan muhteşem bir barbar... On iki ay içinde bir milyon tebaasını açlıktan öldürmek dışında, hayranlık uyandıran tarafı yok."* sözleri ile bu seyahatleri eleştirmiştir (Foltz, 2021: 93). Aslında burada Avrupa seyahatlerinin altında yatan tek bir neden vardır. Bu neden Avrupa'dan mali destek sağlama düşüncesidir.

Yeni sadrazam Akasi'nin yanlış stratejileri sonucunda devlet hazinesi zayıflamış ve ekonomik sorunlar baş gösterirken ordunun ücreti dahi karşılanamaz duruma gelinmiştir. Ekonomik buhrana giren Kaçar Hanlığının iç ve dış siyasetinde İngiltere'nin ve Rusya'nın uyguladığı siyaset etki göstermeye başlamıştır (İşimtekin, 2010: 174). Diplomatik alanda meydana gelen güç dengesizlikleri, ordunun merkezinde aşiretlerden toplanan düzensiz birliklerin olması gibi nedenler Kaçar Hanedanlığında sadece toprak kayıplarına yol açmamış, gün geçtikçe askeri ve ekonomik kötüleşmesinin temel sebebini oluşturmuştur. Söz konusu ekonomik durumu düzeltmek adına Kaçar Hanlığı sürekli dış borçlanma yoluna gitmiş ve ağır şartlar taşıyan imtiyaz adı altında manda rejimi uygulamasına maruz kalmıştır. Bu imtiyazlardan ilki Temmuz 1872'de Baron Julius Reyter isimli Alman asıllı İngiliz vatandaşına, Nâsirüddin Şah'a hisse vermesi karşılığında 24 yıllığına Kaçar Hanedanlığı'nda bulunan altın ve değerli taşlar haricinde kalan tüm madenlerin ve orman ürünlerinin işletilmesi; demiryolları ve gümrük gelirlerinin kontrol edilmesi, para basma ve haberleşme

sisteminin yönetilmesi haklarının verilmesidir (Uncu, 2016: 47). İmtiyaz adı altında verilen haklar Kaçar Hanedanlığı'nın bağımsızlığını yok saymıştır. Bağımsız bir ülkede yabancı bir kişinin, şirketin ya da ülkenin para basması ulusal bağımsızlık kavramı ile ters düşmektedir.

Kaçar tarihindeki ikinci büyük imtiyaz ise 1890 yılında İngilizlere verilen Tütün imtiyazıdır (İşimtekin, 2010: 175). Tütün imtiyazı sonucunda ortaya çıkan, tüm dünya literatüründe Tütün Harekâtı olarak anılan halk isyanı, ulusal egemenlik hissiyatı ile Batılı devletlerin emperyalist yönetimine karşı meydana gelmiştir. Bu isyan Modern İran tarihinde siyaset ve devlet düzenlemelerine karşı kitlesel halk tepkilerini ortaya çıkaran, rejim karşıtı gerçekleştirilen eylemlerin yöntem ve amacının temelini oluşturmuştur (İşimtekin, 2010: 175-176). Tütün İmtiyazı, gelenekten çağdaşlaşmaya geçişte düşünce hayatının ve siyasi müesseselerin yeniden inşa edilmesi sürecini tetikleemesinden dolayı imtiyazdan önceki siyasi hareketlerden ayrılmaktadır.

Nâsırüddin Şah döneminde tütünün üretimi ve ticareti ile ilgili faaliyetler temel ekonomik geçim kaynaklarından biriydi ve Kaçar halkının ortalama 1/5'i tütün ekip biçerek ve satarak geçimini sağlamaktaydı. Fakat Nâsırüddin Şah'ın Nisan 1889'da İngiltere'ye yaptığı üçüncü Avrupa seyahatinde kendisine ve Başbakan Emin el-Sultan'a yeni bir anlaşma teklif edildi. Nâsırüddin Şah söz konusu imtiyaz niteliğindeki anlaşmayı Nisan 1890'da onayladı ve buna göre tütün ihracatını yılda 25.000 sterlin karşılığında 50 yıllığına İngiliz şirketi Talbot'a devretti (Morshidizad vd., 1969: 180). İmtiyaz, bir süreliğine halktan gizlenmek istense de, İstanbul'da yayımlanan Ahtar gazetesi ve Londra'da yayımlanan Kanun gazetesi bu haberi manşetine taşıyarak Kaçar halkının öğrenmesini sağladı (Çolakoglu, 2019: 49). Yine İstanbul'da yayımlanan İran menşeli Suruş ve Şems gibi gazeteler de Tütün İmtiyazı'nın halka duyurulmasına büyük oranda katkı sağlamıştır. Bu gazetelerde bilhassa hükümeti ve Tütün İmtiyazını eleştiren

makaleler yayımlanmıştır. Makalelerin içeriğinde genellikle imtiyaz sahiplerinin düşük sermayelerle yerel üreticilerden satın aldıkları ürünleri yüksek fiyatlara tüccarlara satacakları yazılmış ve elde edilen kârın büyük ölçüde İngilizlere aktarılacağı üzerinde durulmuştur (Karabalık, 2023: 720).

Morshidizad'ın söz konusu imtiyazı Franchise* sistemine benzetmiş olmasına rağmen, imtiyazın Franchise sisteminden bağımsız bir karar olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Bu savı imtiyazın taşıdığı şartlar güçlendirmektedir. Zira şartlar gereği tütün üreten tüm arazi sahipleri şirketin belirlediği temsilciye rapor vermek zorundadır. Aksi takdirde rapor beyan etmeyen üretici para cezası veya hapis cezasına çarptırılacaktır. Böylece şirketin, tütün üreticisinin üretmiş olduğu mamulü alelade depolamasının veya ürünün satışını gerçekleştirmesinin önüne geçme ve tütün ürünlerine istediği fiyatı koyabilme hakkına sahip olma gibi ağır yaptırım yetkisi bulunmaktaydı. Ayrıca imtiyaz anlaşması kapsamında, Kaçar hükümeti şirketin imajını iyileştirmek amacıyla şirketin faaliyetlerini kolaylaştıracak önlemler almakla da sorumluydu (Morshidizad vd., 1969: 180).

İmtiyaz anlaşmasına göre tütün üreticilerinin ağır yaptırımlar ile karşılaşması ve ekonomik refah düzeyini kaybetmeleri neticesinde, büyük üreticiler ve toprak sahipleri tütün imtiyazına karşı çıkmışlardır. Ancak yapmış oldukları protestolar ve görüşmelerin yetersiz kalması sonucunda ulemaya yönelmişlerdir. Tütün hareketinde dinin temsilcisi olarak ulemanın aynı zamanda milletin temsilinden de sorumlu olması, millet-devlet-din mekânizmasının bir arada olduğunun sembolüdür. Ulema aynı zamanda milletin lideri konumunda olduğu için imtiyaz konusunda da milleti, hükümet önünde temsil etmişlerdir. Elbette şunu da söylemek gerekir ki burada millet kavramı modern anlamda

*****Franchise: Fransızca kökenli olan kelime İngilizce Franchising olarak literatüre girmiştir. Türkçe isim hakkı anlamı taşımaktadır. Detaylı bilgi için bakınız: Türk Dil Kurumu sözlük <https://sozluk.gov.tr/> Erişim 8 Aralık 2023.

örneklendirilmemiştir. Burada Müslümanların geneli değil, imtiyaza itiraz eden halk ve onların talepleri ulema aracılığıyla temsil edilmiştir (Zand ve Farhani, 1980: 209).

1891 yılında dönemin tanınmış ulemalarından Hacı Mirza Hasan Şirazî ve Hacı Mirza Hasan-i Aştıyani tütün imtiyazına karşı çıkmışlardır. Bu konuda öncelikle, ulemanın tamamına Nâsîrüddin Şah'ın adaletsiz yönetimini ve tütün imtiyazını ifşa eden gizli mektuplar yazarak, onları Nâsîrüddin Şah'a karşı mücadeleye davet etmişlerdir (Eqhbalî ve Hashemi, 2024: 25). Daha sonra Hacı Mirza Hasan Şirazî tarafından fetva yayınlanarak *“Ne pahasına olursa olsun tütün kullanılmayacak ve buna rağmen tütün kullananlar 12 imama savaş açmış olacaktır”* ifadesi ile tütün kullanımı ve satışı yasaklanmıştır (Sarostani, 2017: 108-109).

Bu fetva, kısa bir süre içerisinde İran'ın tüm bölgelerine hızla yayılmıştır. Fetva sonrasında, ülke genelinde pazar yerlerindeki dükkânlar kapatılmış ve yasağa uymayarak tütün kullananlar ise sokakta sorguya çekilmiştir (Keskinkılıç, 2013: 188). Bu durum halkın hükümete karşı olan muhalefetini artırmıştır. Çünkü halk partilerde, seyahatlerde, kutlamalarda ve hatta yas törenlerinde yoğun bir şekilde tütün kullanmaktaydı (Karabalık, 2023: 721). Ulema, tütün yasağının, hükümetin imtiyaz hakkında, Hacı Mirza Hasan Şirazî ile görüşmeleri dâhilinde kaldırılacağını duyurmuştur (Keskinkılıç, 2013: 188). Bu gelişmeler neticesinde hükümet, Bağdat temsilcisi Mirza Mahmûd Hân Müşîrû'l-Vüzera'yı, Hacı Mirza Hasan Şirazî'ye tütün tekelleşmesinin faydalarını ve bunun iptal edilmesinin zararlarını anlatması için Samarra'ya göndermiştir. Ancak bu görüşmeden hiçbir sonuç alınmamıştır (Zand ve Farhani, 1980: 209). Bunu üzerine ayaklanmalar devam etmiş ve ulema ile imtiyaza karşı çıkan kesim duvarlara, kapılara; ilanlar,

şebnâmeler* yapıştırmışlar ve halkı imtiyaza karşı bilinçlendirmeye devam etmişlerdir (Karacan, 2013: 163).

Fetvalar, şebnâmeler, ilanlar halkı uyandırmaya yetmiş ve Kaçar ülkesinin birçok yerinde ayaklanmalar yaşanmıştır. Özellikle Tebriz'deki ayaklanmalarda halk, Talbot şirketinin reklam afişlerini ortadan kaldırmıştır. Daha sonra halk, Nâsirüddin Şah'a yazdıkları mektuplarla imtiyazın iptal edilmesini talep ederek, "taleplerin yerine getirilmemesi halinde, silah kullanarak haklarını savunacaklarını" bildirmişlerdir (Karabalık, 2023: 722-723). Bu ayaklanmaların yaşandığı sırada Rusya da İngilizlere verilen Tütün İmtiyazına karşı tepki göstermiş ve imtiyazın Rus tütün tüccarlarına zarar vereceğini ileri sürmüştür. Bu nedenle de Tütün İmtiyazına karşı gerçekleştirilen ayaklanmaları desteklemiştir (Keskinkılıç, 2013: 187).

İmtiyaza karşı meydana gelen ayaklanmanın en temel sorunlarından birisi, aydın kesimin konuyu anlamlandırma eksikliği yaşamasıdır. Aydınlar bu süreçte ne bilgi birikimlerini halka aktarabilmiş ne de liderlik vasfını karşılayabilmiştir. Din adamları yani ulema kesim de dini meskenlerde ve ritüellerle Şii otoritesini korumaya çalışmışlardır. Aydınların ve din adamlarının bu farklı tutumları, halk arasında eski fikri hayatın ve Şii otoriteye bağlı gelişen yaşam tarzının kırılamaz olduğunu düşündürmüştür. Bu sebeple halk İmtiyaza karşı çıkmış ancak Şii otoriteden yana duydukları korku nedeniyle batı tarzı düşünceye tereddütle yaklaşmıştır (Çolakoğlu, 2019: 49-50). Ayaklanmalar büyük bir kitlesel harekete dönüşmüş ve pazarlar kapatılmış, insanlar sokağa dökülmüş ve hükümete karşı

*****Şebname: İran'da İntibah-namelere, şeb-name denilmekteydi. Bu ismin verilme sebebi geceleyin şehirde herkes uyuduktan sonra hazırlanan bildiriler sokaklara dağıtıldı o yüzden "gece mektubu" anlamına gelen bu isim verilmiştir İntibah-name ise uyandırma mektubu anlamındadır. (Detaylı bilgi için bakınız: Karacan, O. (2013). 1906 İran Meşrutiyeti. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.)

gelen halk saraya yürümüştür (Morshidizad vd., 1969: 181-182). Saraya yürüyen halk Nâsırüddin Şah'a " *Ey kadın sıfatlı, ey başı eşarplı, ey dinsiz. Biz seni istemiyoruz.*" gibi hakaret dolu sözler sarf etmiştir (Cezani, 2014: 83).

Ayaklanmaların büyümesi ve Ulemanın halka cihat çağrısı yapma tehlikesi karşısında Nâsırüddin Şah, imtiyazın ilanından bir yıl sonra 1892 yılında imtiyaz anlaşmasını feshetmiştir. İmtiyaz antlaşmasının feshinden dolayı Talbot Şirketi Kaçar hükümetinden anlaşma cayma bedeli olarak 500.000 İngiliz sterlini istemiştir. Ancak Kaçar Hanlığının hazinesinde bunu karşılayacak meta olmadığı için İngilizlerin kurduğu Bank-ı Şahinşah'tan 500.000 sterlin borç alınarak İngilizlere cayma bedeli ödenmiştir (Çolakoğlu, 2019: 50-51).

4. TÜTÜN İMTİYAZINA GÖSTERİLEN TEPKİNİN TOPLUMSAL HAYATA YANSIMALARI

19. yüzyılda Kaçar yönetiminin meşrutiyet devrimine doğru evrilen siyasi ve sosyal yapısı, modernitenin tek merkezli bir dünya düzeni olarak ortaya çıkışıyla paralel bir seyir izlemiştir. Abbas Mirza Dönemi'nden itibaren İran ile Rusya arasındaki savaşlar sonucunda Kaçar Hanedanlığı'nın ekonomisinin giderek zayıflaması ve toprak kaynaklarının büyük bir kısmının parçalanmasıyla birlikte siyasi ve sosyal yapıda reformların gerekliliği hissedilmiştir. Neticede Kaçar Hanedanlığı'nda bir nevi modernizasyon gerçekleştirilmiştir. Modernleşme süreci yukarıdan aşağıya doğru zaman zaman çıkar çatışmalarıyla karşılaşmış ve halkın karşısına yanlış kararlar veren bir yönetim mekânizması çıkmıştır. Kaçarlar, yönetimde yer alan bireylerin otokratik ve yozlaşmış siyasi ve idari eylemleri ile kamu çıkarlarına inanç eksikliği neticesinde geleneksellikten kopamama ve geri kalmışlık durumu ile yüzleşmiştir (Mehrabizadeh vd., 2018: 105).

Nâsırüddin Şah modernizm hareketini sadece sosyal alanda gerçekleştirmemiştir. Sosyal alandan önce yapılan hareketlerin bilinçli yapılması

adına yönetimde de değişim meydana getirmiştir. Yönetimi elinde tutan Şah, 1875 yılında kendi gücünü kısıtlamayacak oranda önce 6 bakandan oluşan bir kabine ve Ayan Meclisi oluşturmuştur. İlerleyen zaman içerisinde Yerel İdari Konseyler kurulmuş, Avrupa tarzı bakanlar atanmıştır (Garthwaite, 2023: 185). Ancak burada dikkat çekici husus şudur ki her ne kadar bakanlıklar ve bakanlar oluşturulmuş olsa da iktidar tüm gücüyle Şah'ın elindedir.

Nâsirüddin Şah'ın tahtta bulunduğu zaman diliminde yenilikçi düşünceye sahip ulema sınıfı, aydın ve entelektüeller, hükümet görevlileri ve ticaret erbabı kimseler; Tütün İmtiyazının getirdiği toplumsal reaksiyon ile politik, ekonomik ve sosyal alanda düşüncelerini ifade etme fırsatını elde etmişlerdir. Tütün İmtiyazı Kaçar Hanedanlığı'nda sessizliğini koruyan kadınları da artık tepkilerini dile getiren bir eyleme sevk etmiştir. Sosyal hayat içerisinde yer alan kadınlar ev işlerinden, çocuk büyötmek gibi görevlerinden sıyrılmışlar ve hakları konusunda mücadeleye girişmişlerdir (Tafreshi, 2010: 15). Kadınlar *“Eşlerimiz kadın gibi evde oturacaksa biz silah tutarız”* diyerek sosyal hayat içerisinde var olan zincirlerini kırmışlar, toplum kurallarını bir bir yıkarak böylece camilere gitmeye, dini törenler yapmaya başlamışlar ve aile ihtiyaçlarının pazardan satın alınması gibi gündelik işler içerisinde bulunmaya başlamışlardır (Alam ve Sosan, 2012: 72-76).

Ayrıca kadınlar Batı tarzı eğitim almaya yönelmişler ve Şah'ın onayıyla ilk kız öğrenci grubu Tahran'da bulunan ve Batı usulü eğitim veren Franco Persan Okulu'nda eğitim almaya başlamıştır (Azad vd., 2019: 33). Yine Nâsirüddin Şah Döneminde halı, cam süsler, madeni ve ahşap ürünler önem kazanmış ve yerel pazarlarda satışa çıkmıştır. Bu dönem içerisinde kadınlar ve çocuklar tarafından üretilen halılar aile ekonomisine katkı sağlamıştır (Garthwaite, 2023: 188). Dönemin ünlü devlet adamı Melkum Han, Avrupa'dan telgraf cihazları getirerek saltanat ile Darülfünun arasına kurmuştur. Böylece Kaçar Hanedanlığı

Dönemi'nde İran'da ilk telgraf haberleşme sistemi kurulmuştur (Bratlou, 1981: 174-175). Telgrafın kullanılması iletişimin genişlemesinin temelini oluşturmıştır. Dolayısıyla bu gelişme içeriden ve dışarıdan alınan haberlerin sayısının artmasında oldukça etkili olmuştur. Haberleşmenin hızlanması aynı zamanda halk üzerinde devlet kontrolünü desteklemiş ve merkezi idarenin gücünün taşrada da hissedilmesini sağlamıştır.

Rusya ile İngiltere'nin İran'daki rekabeti ve imtiyaz antlaşmasının mahkeme ve iktidar iradesine göre imzalanması basında değişikliklere yol açmıştır. Söz konusu faktörler, gazete ve dergilerin güçlendirilmesi fikrinin oluşmasına yol açmıştır (Bratlou, 1981: 174). İmtiyaz sonrasında yayımlanan gazetelerin başlıca manşetleri arasında; Avrupa ülkelerinde parlamento danışmanlıklarının tanıtılması, Avrupa siyasi durumu, demiryolu inşası ve önemi, içecek su temini gibi konular yer almaktaydı (Cezani, 2014: 55). Yayımlanan gazete ve dergilerde kadınlara özel yayınlar çıkmış ve yine bu gazetelerde kadın mektupları yer almıştır. Söz konusu durum, kadınların yazın alanında yer almasını sağlamış ve kadınların sözlerinin kamusal alana girmesine ve bu sayede yazın dilinin daha özgün, yaratıcı hale gelmesine imkân sağlamıştır. Dolayısıyla yazın hayatında seçkin kadınların yanında diğer kadınlar da yer almıştır (Rezaei, 2018, s. 197).

Yazım unsurları arasında sayılan kalemlik, kitap ciltleri ve kartonpiyer, ayna gibi dekoratif süs eşyalarının Kaçar Dönemi'nde üretimi sağlanmaktaydı (Garthwaite, 2023: 61). Bu üretim aslında Kaçarların ihtiyaç ve süs olgularını sentezleyici sanat ürünleri meydana getirdiklerini göstermektedir. İletişim ve haberleşme araçları içerisinde yer alan gazeteler de İmtiyaza karşı ayaklanmalar sonrasında gelişim göstermiştir. Sadece haberleşme ile yetinilmemiş, pozitif ilimlerin bilhassa astroloji ilmine dair eserlerin tercümelerini yayımlamışlardır. Kaçarlarda geleneksel manada astroloji biliminde Ptolemaios'un astronomi çalışmaları dikkate alınmıştır. İmtiyaz sonrası gazeteler fazlaca mücadele

içerisine girişmişler ve halkı aydınlatmak amacı ile bilimsel makalelere, yazılara yer vermişlerdir (Zargarinejad ve Ahmadzadeh, H.1389: 61).

Böylece yeni düşüncenin, bilginin ve anlayışın yayılmasını sağlamışlardır. Bilgiye verilen önem artmış, toplumsal açıdan saygın konumda olan âlimler, yeni bilimlere yönelmişlerdir. Söz konusu âlimlerden Muhammed Hüseyin bin Muhammed Ali Şahraştani, Kopernik modeline önem veren ilk Şii hukukçulardan birisidir. Kendisi Kur'an ve Sünnet ayetlerine atıfta bulunarak Moa'id kitabını yazmış ve eserinde merkezi güneş teorisini doğrulamıştır (Zargarinejad ve Ahmadzadeh, H.1389: 61).

İmtiyaza tepkiler sonucunda, gündelik yaşam içerisinde önemli bir konuma sahip olan çayhaneler dâhil, toplu bir yerde oturmak yasaklanmıştı. Ancak Nâsirüddin Şah'ın Rusya seyahatleri esnasında semaver ve çayla tanışması, Kaçar Hanedanlığı'nda çay kültürünün yerleşmesini dolayısıyla da çayhane kavramının ortaya çıkmasını sağlamıştı. Ayrıca Kaçar ülkesinde çay yetiştiriciliği ticari faaliyet olarak bu dönemden itibaren başlamıştı (İlham, 2022: 283). Çayhane kavramının meydana gelmesi ve çay kültürünün oluşması Kaçarlarda halkın sosyal hayatının parçası olmuştu. Dolayısıyla çayhaneler, imtiyazdan sonraki dönem içerisinde siyasi eylemlerin görüldüğü, yenilik karşıtı ya da muhaliflerin bir araya geldiği siyasi mekân olarak da karşımıza çıkmaktaydı.

Sosyalleşen insan anı biriktirme ihtiyacı duymaktaydı ve 1842 yılında Batıda icat edilen bir fotoğraf makinesi Rus ve İngiliz büyükelçilikleri vasıtasıyla Kaçar kraliyet ailesine hediye olarak takdim edilmiştir. Uzun bir süre sadece saray içerisinde yapılan fotoğrafçılık, yavaş yavaş gündelik yaşam içerisinde yerini almıştır. Nâsirüddin Şah, İran tarihi içerisinde ilk profesyonel fotoğrafçılığı, Kaçar Hanedanlığı'nda başlatmış ve ilk fotoğrafçı Ermeni-Gürcü Antoine Sevruguin'i sarayın resmi fotoğrafçısı yapmıştır. Şah'ın fotoğraflarında ve resimlerinde Taç, asa, küre, kılıç ya da hançer gibi simgeler yer almaktaydı (Foltz, 2021: 95). Bu

simgeler ile pozlanılmasında Şah'ın otoritesi ve gücünün gösterilmesi yatmaktadır. Fotoğraf makinesinin bilhassa kraliyet mensuplarında ve asil kimselerde bulunması onun tezahürü zor bir teknoloji olarak algılanmasına sebebiyet vermiştir. Ayrıca fotoğraf çekilmek yalnızca erkeklere mahsus olarak kullanılmıştır (Al-Salehin ve Qahi, 2018: 40-41).

Kaçar Hanedanlığı'nın sosyal hayatında Tütün imtiyazı sonrasında değişime uğrayan bir başka alan da sağlık olmuştur. İmtiyaza kadar geçen sürede tıp sistemi kadercilikle karıştırılmış ve şifacılık meslek olarak ortaya çıkmıştır. Şifacılar, dualar okur ve doğada var olan bitkiler ile karışımlar hazırlayarak hastaları tedavi etmeye çalışırlardı. Bu sebeple hekim ve şifacı arasındaki ikilemi kaldırmak için hekimlere diploma zorunluluğu getirilmiştir. Nâsırüddin Şah dönemi ekonomik çalkantılar içinde yer alsa da sağlık alanında modern Fars tıbbının tanıtıldığı dönem olmuştur (Jalil Naibian vd., 2014: 174). Birtakım sağlık laboratuvarları kurulmuş ve çiçek hastalığı için aşı uygulanmıştır. Kaçar Hanedanlığı bünyesinde ilk modern tıp merkezi sayılabilecek Sağlık Akademisi oluşturulmuş ve Sağlık Bakanlığı'nın temelleri atılmıştır (Jalil Naibian vd., 2014: 174-176).

Avrupa'ya sürekli seyahatlerde bulunan Nâsırüddin Şah'ın sarayında Abdullah Han, Muhammed Taki Han, Hossein Ali Khan, Muhammed İbrahim Han, Hacı Abul Hasan gibi mimarlar yer almaktaydı. Söz konusu mimarlar saray kompleksinin teknik, yönetim ve organizasyon gibi tüm işlerinden sorumlu tutulmaktaydı. Sadece saray mimarisi ile ilgilenmeyen mimarların Muharrem ayında gerçekleşen taziye törenleri için toplantı alanları inşa etmek de görevleri arasındaydı. Nâsırüddin Şah'ın başkentte yaptırdığı Takiyyah Davlat bu dönemin önemli mimari eseridir (Garthwaite, 2023: 187). İmtiyaz sonucunda Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi sonucunda ülkede iyi yetişmiş mimarlar yer almaya başlamış ve bu mimarlar sadece teknik işlerden mesul tutulmuşlardır (Peşvai ve

Ahri, H.1401: 108-110). Böylece modern mimarlığın temelleri de bu dönemde atılmıştır.

Nâsırüddin Şah Dönemi'nde modern düşüncenin simgesi olan hukukun üstünlüğü ilkesi yoktu. Yalnızca kralın iradesi bulunmaktaydı. Kralın iradesi, hukuk kurallarını geçerli kılar veya yok sayardı. Ancak söz konusu irade, dönemin şartlarına ve duygularına dayanıyordu. Bu sebeple kurallar değişkenlik gösterebiliyor, dolayısıyla suç karşısında verilebilecek kararlar önceden tahmin edilemiyordu (Mehrabizadeh vd., 2018: 105-106).

Hukuk kurallarındaki tahmin edilememelik Kaçar Hanedanlığı'nın siyasi hamlelerinde de görülmekteydi. Merkezi hükümet, Meşrutiyet Döneminin sonuna kadar eyaletlerin valilerine kısıtlı özerklik vermiştir. Daha sonrasında söz konusu bölgelerin siyasi yetkilerini nüfuz sahibi kişilere satmışlar ve sattıkları kişilere özerklik tanımışlardır (Mehrabizadeh vd., 2018: 105-106). Nâsırüddin Şah'ın bu yolu izlemesinin altında aşiretlerle bölgeyi kontrol altında tutma fikri yatıyordu. Ancak siyasi yetkilerin satılması sonucunda Avrupa'da yer alan toprak sahibi feodal beyler gibi İran coğrafyasında da feodal denilebilecek beylerin ortaya çıkmasına olanak sağlanmıştır. İlerleyen zaman dilimi içerisinde bu beyler devletin tüm alanlarına müdahalelerde bulunmuşlardır.

Nâsırüddin Şah Avrupa'ya seyahatleri esnasında, özellikle Avusturya'yı ziyaretinde, Avusturya'nın aydınlarının ve eğitimcilerinin ülkenin askeri sınıfının bilgi ve deneyimlerini artırmak için uğraştığını görmüştür (Falahi, 2017: 38). Şah, imtiyaz sonrası meydana gelen ayaklanmalar neticesinde gücünün zayıfladığını fark etmiş ve Avusturyalı aydınlardan Kaçar birliklerini eğitmek amacıyla askeri bilgi ve teknolojiyi ülkesine aktarmalarını istemiştir (Falahi, 2017: 38-39). Kaçar Hanedanlığına gelen Avusturyalı aydınlar ve uzmanlar eğitim çalışmalarına başlayarak, askerlere ve askeri okul öğrencilerine yönelik teorik bilgiler içeren askeri kitaplar kaleme almışlar ve kendi dillerinde yazdıkları eserleri tercüme

etmişlerdir. Teorik bilgilerin yer aldığı eserler haricinde askerlere silah kullanımı ve üretimi gibi alanlarda da eğitim vermişlerdir (Falahi, 2017: 39).

5. TARTIŞMA ve SONUÇ

19. yüzyılda Kaçar halkı bağımsızlıklarını ve geçim kaynakları olan tütünü Batı emperyalizminden korumak için mücadele etmiştir. Geçim kaynaklarını korumak isteyen halk genç yaşlı demeden sokağa dökülmüş ve haklarını istemişlerdir. Halkın sokağa dökülmesi dünya tarihinde Tütün İmtiyazı olarak yer almıştır. Tütün İmtiyazı Kaçarların ekonomik, siyasi, sosyal tarihinin kilit taşıdır. İmtiyaz sonucu meydana gelen hareket, Kaçarların tarihinde Batılı devletlerin sömürgeciliğine karşı gerçekleştirilen ilk milli isyan olması sebebiyle önemlidir.

Tütün isyanının milli sıfatını almasında, isyana eşlik eden çeşitli sınıfların birlikte hareket etmesi etkin olmuştur. İlaveten isyanın gelişiminin ve istenilen sonucun elde edilmesinin tek bir sınıfa ya da zümreye atfedilmemesinin yegâne sebebi isyana katılanların birlikte hareket etmeleridir. Çünkü aydınların yayımladıkları dergi ve gazetelerde yer alan çalışmalar, ulemanın vermiş olduğu fetvalar, tüccarların maddi ve iş gücü olarak yardımları, imtiyazın geri çekilmesini sağlamakla kalmamış, Kaçar hükümetine ve batı emperyalizmine karşı çıkmış, böylece yenileşme hareketleri ivme kazanmıştır. Seyahat esnasında enine boyuna düşünülmeden karar verilen imtiyaza karşı, girilen mücadele başarıya ulaşmıştır. Ancak Nâsırüddin Şah yönetiminin imtiyaz kararı ve sonuçları ülke ekonomisini ciddi anlamda sıkıntıya sokmuştur.

İmtiyazın feshi sonucunda İngilizlere ödenen 500.000 sterlin tutarındaki fesih tazminatı bir başka borç alımıyla ödenmiştir. Ekonomisi zaten kötü olan Kaçarlar moratoryumun eşğine gelmiştir. Kaçar Hanedanlığı, imtiyaz ve meşrutiyet arasında ki 16 yıllık süreçte modernizm çalışmalarında bulunmuş olsa da yetersiz kalmıştır. Çünkü bunda hanedanlığın toprak bütünlüğünün korunamaması,

hanedan üyelerinin Avrupa tarzı moderniteye karşı tepkisiz kalması, Ulemanın Avrupa'yı kâfir toplum olarak dikte etmesi gibi nedenler etkili olmuştur. Ancak yine de bu 16 yıllık süreçte; Batılı devletlerin müdahalesi ve bu müdahale neticesinde Batı tarzı yenileşme yaşanmış, 1906 Meşrutiyet'inin temelini atılmış ve aydın kesim halkı bilinçlendirme konusunda daha aktif rol üstlenmiştir.

Çıkar Çatışması Bildirimi:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması yoktur.

Destek/Finansman Bilgileri:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı:

Bu makale için etik kurul kararına ihtiyaç yoktur.

KAYNAKÇA

Farsça Kaynaklar

Alam, M.R. ve Zahra R. S. (2012). "Tütün Hareketinde Kadınların Rolünün Gözden Geçirilmesi." Kadın ve Kültür, 4(15):71-78.

Al-Salehin, H. Z. ve Hassan, B. Q.(2018). "Siyaset, Cinsiyet, Temsil (Nasrid Döneminde Cinsiyete Bakış Açısının Eleştirel Analizi)." Görsel Sanatlar (Güzel Sanatlar), 24(1):39-48.

<https://doi.org/10.22059/jfava.2019.256037.665918>

Azad, H. M. Maryam, S. Mohammad H.(2019). "Kaçar ve Meşrutiyet Döneminde Kadın Nesrinin Üslubu." *Farsça Şiir Ve Düzyazı Üslup Dergisi*(Baharı Adeb), 13-12(58):27-46. <http://noo.rs/cYcMr>

Bratlow, F. (1401). "Nasrid Dönemi Basınında Kültür Politikalarının Yansıması." *Kültür ve İletişim Çalışmaları*, 23(59). (seri 91):173–191. <https://doi.org/10.22083/jccs.2022.303075.3433>

Eghbali, M., ve Hashemi, M. (2024). "Margaret Archer'ın Teorisi Üzerinden İran'daki Tütün Hareketinin Morfogenezi Üzerine Bir İnceleme." *Doğu Medeniyeti ve Sanatı Dergisi*, 11(42): 18-31. <https://www.doi.org/10.22034/jaco.2023.366258.1269>

Falahi, A.(2017) "Avusturyalı Danışmanların Birliklerin Eğitimi Ve Nasrid Döneminde İran'a Askeri Bilgi Ve Teknoloji Transferindeki Performansı Ve Rolünün Araştırılması." *History of Science*, 16(1):37-51. <https://doi.org/10.22059/jihs.2019.287103.371507>

Mehrabizadeh, A. Esfahanian, D. Alyari, H. Mirjafari,H. (2018). "Birinci Dünya Savaşı'ndan Kaçarların Yok Edilmesine Kadar Kerman Eyaletindeki İngiliz Siyasi Hedeflerini Açıklamak." *İran ve İslam Tarihi Araştırmaları*, 13(25):103-124. <https://www.doi.org/10.22111/jhr.2019.17221.1943>

Morshidizad, A. Keshavarzshukari, A. Porterkamani, B. A. (1389). "Tütün Hareketinde Seferberlik Ve Siyasi Eylem (1270-1269)." *Siyasi Bilgi*, 6(2) (ardışık 12): 177-206. <https://doi.org/10.30497/pk.2011.13>

Naibian, J., Deghani, R., Poursilab,J. A. (2014). "Nasrid Döneminde İran'da Halk Hekimliği", *İslam'dan Sonra İran Tarihi (Edebiyat ve İnsan Bilimleri*

Fakültesi Dergisi, Tebriz Üniversitesi), 5(10):171-201.
<https://sid.ir/paper/207543/fa>

Nefisi, S. (1335). Tarih-i İçtimai ve Siyasi-yi İran der Devre-i Muasır. Tahran: İntişarat-ı Matbuati-i Şark.

Niya, C. M. (1377). Heft Bar İşgal-i İran Der. Tahran: Panos Matbuati (Cilt 4. s.108).

Peşvai, H., Zahra A. (1401). "Naseri Kraliyet Sarayının Mimarı (1264-1313H)." Safa, 32(99):107-125. <https://doi.org/10.52547/sofeh.32.4.107>

Rezaei, M. A. Rezaei. (2018). "Kadınların Konuşma Dilinin Yazılı Kültüre Dönüşümü (Nasrid Döneminden Meşrutiyet Dönemine Kadar)." Fars Dili ve Edebiyatı Araştırması, 14: 173-195.
<https://sid.ir/paper/56071/fa>

Sarostani, M. S. (2017). "Ahmed Bin Musa Al-Kazem Shah Cheragh'in (A.S.) Kutsal Türbesi'nin, Şiraz'ın Tütün Hareketleri ve Meşrutiyetteki Siyasi ve Sosyal Gelişmelerindeki Rolü ve İşlevi." Din Kültürü Yaklaşımı, 1(1):105-120.

Zand, A. S. ve Mehrdad F. (1400). "Tütün Hareketi ve Siyaset Alanında "İnsanların" Ortaya Çıkışı." Tarihsel Sosyoloji, 13(1):195-217.
<https://jhs.modares.ac.ir/article-25-48152-fa.pdf>

Zargarinejad, G. ve Mohammad A. A.(1389). "Yeni Bilimlerin Çevirisi Sırasında Geleneksel Ve Modern Astronomi Arasındaki Çatışma (Naser Al-Din Shah Qajar Dönemi)." History of İran (Research Journal of Humanities), 8 (ardışık 5/66):49-69. <https://ensani.ir/fa/article/318911>

İngilizce Kaynaklar

Tafreshi, Poupak Nassir, (2010),“The Struggle For Freedom, Justice, And Equality: The History Of The Journey Of Iranian Women In The Last Century”, Washington University in St. Louis Washington University Open Scholarship.

Türkçe Kaynaklar

Aydoğumuşoğlu, C. (2011). “Abbas Mirza (1789) ve Dönemi.” Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 4(19):182-192.

Bolat, G. (2013). “Mirza Taki Han (Emir Kebir) ve Reformları (1848-1851).” Belleten Dergisi, 77(278): 151-182.

Cezani, B. (2014). İran Meşrutiyet Devrimi Göçler ve Amaçlar (1906-1911). İstanbul: Kaynak Yayınları.

Çolakoğlu, S. (2019). Nasırüddin Şah Dönemi (1848-1896) Ve Tütün İmtiyazı. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Foltz, R. (2021). İran Tarihi. çev., Hüseyin Gökalp. İstanbul: İnkılap Kitapevi.

Garthwaite, G. R. (2023). İran Tarihi Pers İmparatorluğundan Günümüze. çev.,Fethi Aytuna. İstanbul: İnkılap Kitapevi.

Ghanbarlou, R. M. (2023). 19. Yüzyıl İran Modernleşmesi ve Osmanlı Etkisi. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.

- İme, G. (2021). "Emir Kebir'in (Mirza Tâki Han) Kaçarlar Döneminde İran'daki Yenileşme Hareketlerine Katkıları." İran ve Turan Tarihi Araştırmaları Dergisi, 4(6): 45-70.
- İşimtekin, S. (2010). "Nâsiruddin Şâh Kâçâr'ın Avrupa Seyahatleri ve İran Üzerindeki Sonuçları." Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, 10(31):173-190.
- Karacan, O. (2013). 1906 İran Meşrutiyeti. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Karadeniz, Y. (2012). İran Tarihi (1700-1925). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Karabalık, K. (2023). "İran'da Tütün İmtiyazının İngilizlere Verilmesi Meselesi ve İranlı Kadınlar (1890- 1892)", Tarih ve Gelecek Dergisi, 9(4):715-729.
<http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1391233>
- Keskinkılıç, E. (2013). "İki Türk Hanedanlığında Özelleştirmenin Serüveni: Osmanlı Devleti'nde Ve Kaçarlar'da Tütün İmtiyazı Ve Tepkiler." Turkish Studies, 8 (11): 175-192.
<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.5712>
- Kılıç, H. (2006). İran'ın modernleşme sürecinde Osmanlı Devleti'nin rolü (1848-1923). Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Kurtuluş, R. (2013). "Zendler." Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul: (Cilt. 44 s.256-258).

- Memmedova, İ. (2022). "Kaçarlar Döneminde Tebriz Şehrinde Çayhaneler", XVIII. Türk Tarih Kongresine Sunulan Bildiriler, Türk Tarih Kurumu. Ankara: Cilt 2, ss.281-290.
- Mangol, B. Hamid A. W. L. Hanaway, Jr. (2012). "Anjoman (Organization)." Encylopedia Iranica, 2(1):77-83.
- Nasır N. ve Didem D. (2010). "İran İslam Cumhuriyeti: Tarihi, Siyaseti Ve Demokrasisi." Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, 6 (2):2-32.
- Pira, S. ve Özgüdenli, O.G. (2006). "Nasirüddin Şah." Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul: (Cilt 32 s.405-406).
- Sümer, F. (1991). "Avşarlılar." Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul: (Cilt 4 s. 164-166).
- Sümer, F. (2001) "Kaçarlar." Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul: (Cilt 24, s. 51).
- Tekcan, M. (2015). "İran Afşarları." Tehlikedeki Diller Dergisi, 4(6-7):45-65.
- Uncu, C. (2016). "İran'daki Son Türk İktidarı (Kaçar Hanedanı) Üzerine Siyasi ve Sosyo-Ekonomik Bir Değerlendirme." The 1st International Conference on Studies in Turkology (ICOSTURK' 2016), Barcelona:41-54.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Qajars were a dynasty of Turkish origin that ruled in İran between 1795-1925. Nasser al-Din Shah, the fourth ruler of the Qajar dynasty, was the first ruler among the members of the dynasty to organize trips to Europe. During his trip to England, he granted the British the right to produce and operate all tobacco produced in İran for 50 years. As a result of the tobacco concession, tobacco, which was the source of livelihood of the people, was taken away from them and the British company's oppressive behavior turned into a rebellion movement. As a result of the ulema supporting the rebellion by issuing fatwas, the rebellion grew day by day and progressed until the siege of the sultanate palace. As a result of the overflow of the rebellion into the palace, seven people were killed by the fire opened from the palace to the people. The growth of the rebellion made Nāşir al-Dīn Shah uneasy and caused him to withdraw the signature. Although the rebellion movement started for economic reasons, it brought about changes in the political, diplomatic, social and legal fields in the Qajar dynasty. The Qajar dynasty needed modernization in order to fight against the Western states. Mirza Taqi Khan, whom Nasir al-Din Shah trusted, was at the heart of the modernization efforts. Amir-i Kebir did important work in all areas of the Qajar dynasty, from diplomacy to health. He encouraged foreign trade and opposed the patronage and mandatory rule of Western states. Influenced by what he saw during his visits to Russia and especially to the Ottoman Empire, he introduced a number of reforms and reform movements at home. Bu kısma, biçimlendirme bozulmadan, 750-1000 kelimeden oluşan geniş İngilizce özet yazılmalıdır. Bu özet alt başlıklar (Introduction, Method vb.) içermeli, makalenin temel fikirlerinin tümünü kapsayacak biçimde, paragraflar halinde olmalıdır.

Method

The second major concession in Qajar history was the Tobacco concession granted to the British in 1890. The rebellion that emerged as a result of the tobacco concession, known as the Tobacco Movement in the world literature, occurred against the imperialist rule of the Western states with a sense of national sovereignty. This rebellion formed the basis of the method and purpose of the anti-regime protests in modern Iranian history, which brought out mass popular reactions against politics and state regulations. The Tobacco Concession represents the reconstruction of intellectual life and political institutions in the transition from tradition to modernization, and a departure from the political formations that preceded the concession, in which attitudes based on the process of transition to this reconstruction were ignored.

Findings (Results)

During the reign of Nâsîrüddin Shah, tobacco production and trade was one of the main sources of economic livelihood, and on average 1/5 of the Qajar population made a living by cultivating and selling tobacco. However, during Nâsîrüddin Shah's third European trip to England in April 1889, he and Prime Minister Amin al-Sultan were offered a new deal. Nâsîrüddin Shah approved this concessionary agreement in April 1890 and transferred the export of tobacco to the British company Talbot for 50 years for £25,000 a year. Some of the changes that took place in the Qajar dynasty after the concession include the establishment of a Western-style Dar al-Fununun, publishing a weekly newspaper, sending students to Europe, and opening laboratories and academies in the field of health. However, even though the Qajar dynasty tried to work on modernism in the 16-year period between the concession and the Constitutional Monarchy, it was insufficient. This was due to reasons such as the inability to preserve the territorial integrity of the dynasty, the lack of reaction of the dynasty members against European-style modernity, and the Ulema's dictation of Europe as an infidel society. Nevertheless, in this 16-year period, the intervention of Western states and Western-style innovation took place as a result of this intervention, the foundation of the Constitutional Monarchy of 1906 was laid and the intellectuals took a more active role in raising public awareness.

Conclusion and Discussion

This study focuses on the changes in social life that occurred as a result of the tobacco concession and the mass reactions against it. In the article, the changes in social life brought about by the tobacco concession, which constitutes the main subject of the study, are included. In addition, the brief history of the Qajar dynasty and the tobacco concession are also mentioned. For the study, a literature review was conducted, and Persian sources were utilized. The lack of sufficient studies on the subject in our country has been the main purpose of preparing this article.